

GEÇİNME-TÜKETİCİ FİYATLARI- İNDEKSLERİ AĞIRLIKLARININ BELİRLENMESİNDE KULLANILAN AİLE BÜTÇE ANKETLERİ VE SOSYO- EKONOMİK GÖSTERGE OLARAK ÖNEMİ

Prof. Dr. Neyran ORHUNBİLGE
I.Ü. İşletme Fakültesi

1) Aile Bütçe Anketi ve Önemi

Her ülkede olduğu gibi ülkemizde de aile bütçe anketleri özellikle tüketici fiyatları indekslerinde (geçinme indeksi, hayat pahası indeksi) kullanılacak ağırlıkların (tartıların) belirlenmesi amacıyla düzenlenmektedir. Bilindiği gibi geçinme indeksleri ya tüm tüketicileri-tüketici fiyatları indeksi-ya da belirli bir sosyo-ekonomik grubu ve özellikle sabit gelirli olanları yani ücretlileri- ücretliler geçinme indeksi- kapsamaktadır. Fiyatlardaki artışlardan en çok etkilenen grup kuşkusuz sabit gelirli olanlardır. Ayrıca ücretleri belirlemek için toplu iş sözleşmeleri yapılırken bu indekslerden yararlanıldığı gözönüne alınırsa¹ diğer tüketici grupları yanında ücretliler için mutlaka ayrı bir indeks yani ücretliler geçinme indeksi düzenlenmesi zorunludur².

Bu indekslerde kullanılan tüketim şeması ağırlıklarının belirlenmesi için düzenlenen aile bütçe anketlerinin de farklı sosyo-ekonomik gruplar (veya gelir grupları) için ayrı ayrı düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü tüketim şemasını etkileyen en önemli hatta birinci faktör

(1) Robert D. Mason: Statistical Techniques in Business and Economics, Richard D. Irwin Inc., Homewood Illinois, 1978, s. 129.

(2) Kenan Gürtan, İstatistik ve Araştırma Metotları, Fatih Yayınevi, İstanbul 1979, s. 411.

gelirdir³. Sosyo-kültürel yapı ise ikinci önemli faktörü oluşturmaktadır. Bu nedenle bir tüketim şeması düzenlenirken her iki faktörü de gözönünde bulundurmak şarttır. Tüketicilerin tümünün birlikte ele alındığı, bu faktörlere göre tüketicileri gruplara ayırmaksızın düzenlenen bütçe anketlerinden gerek fiyat indekslerinde, gerek sosyal, kültürel ve ekonomik değişmelerin göstergesi olarak fazla yarar beklemek mümkün değildir.

Amaç tüketici fiyatları indeksi hesaplamak ise tüketiciler, gelir düzeylerine göre⁴ ve mümkünse sosyo-kültürel özelliklerini de gözönüne alarak alt gruplara ayrılmalıdır. Amaç ücretliler geçinme indeksi düzenlemek ise, ücretlilerin de kendi içinde gelir düzeyi ve/veya meslekteki mevki kriterine göre alt gruplara bölünmesi gerekir. Çünkü bir üst kademe yöneticisi ücretlinin tüketim şemasıyla üretim veya hizmet işlerinde çalışan bir işçinin tüketimin şeması birbirinden farklı olacaktır. Bu nedenle aynı fiyat değişmelerinden her grup doğal olarak farklı boyutlarda etkilenecektir.

Kuşkusuz tüm grup veya zümreler için ayrı ağırlıklar ve ayrı fiyat indeksleri hesaplanamaz. Ancak aile bütçe anketine girecek aileler seçilirken gelir düzeyine göre anakütleyi zümrelere ayırarak zümrelere göre örnekleme yapılması gerekir⁵. Böylece tartılar belirlenirken çoğunlukta olan gelir düzeyindeki ailelerin önemi gözönüne alınmış olacağı gibi indekste kullanılsa bile çeşitli ekonomik, sosyal ve kültürel kararlar için önemli bir gösterge elde edilmiş olacaktır. Ayrıca yıllar itibarıyla bu çeşitli gelir gruplarının tüketim şemalarında meydana gelen değişmeler sürekli olarak incelenebilecek ve sosyo-ekonomik yapıdaki gelişmeler takip edilebilecektir.

II) Ücretliler Geçinme İndeksi ve Aile Bütçe Anketleri

Bilindiği gibi fiyat indekslerinin işlevi fiyatlarda meydana gelen değişmeleri yansıtmaktır. Bu değişmelerin aile bütçesine getirdiği yük aile bütçe anketleriyle elde edilen tüketim şemasının ağırlıkları yardımıyla geçinme indekslerine yansıtılmaktadır. Fiyat değişmeleri kadar önemli olan bu tartıların kuşkusuz çok iyi saptanması gerek-

(3) Ryotaro Iochi: Measurement of Consumer Price Changes by Income Classes, Kinokuniya Book-Store Co., Ltd. Tokyo, Japon, 1964, s. 19.

(4) a.e., s. 21.

(5) Resmi yayınlar (nüfus sayımları) ve yapılan hazırlık anketleri sonucu ücretlilerin % 7'si yüksek, % 29,4'ü orta, % 63,5'i de düşük gelir grubunda olduğu saptanmıştır.

mektedir. Bu amaçla "İstanbul Ticaret Odası" ve merkezimiz "İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İstatistik Araştırma ve Uygulama Merkezi" işbirliğiyle yürütülen "İstanbul Ücretliler Yeni Geçinme İndeksi" projesi çerçevesinde 1985-86 (12 aylık) tarihinde yapılan "İstanbul İli Ücretli Aileleri Bütçe Anketinde" yukarıda belirtilen hususlar gözönünde tutulmuştur⁶.

Herşeyden önce ankete, sadece ücretliler alınmış ve İstanbul ilinde yaşayan bu ücretli aileleri anakütlesi, gerek gelir düzeyi gerek meslekteki mevki kriterlerine göre yüksek, orta ve düşük gelirli aileler olmak üzere üç zümreye ayrılmıştır⁷. Ankete tabi tutulacak aileler ise, anakütledeki önemleriyle orantılı olarak seçilmiştir. İndekse esas teşkil edecek olan genel ağırlıklar belirlenirken de bu üç gelir grubunun tüketim şemaları ayrı ayrı incelenerek hesaba dahil edilmiştir. Diğer belirtilmesi gereken husus bu anketteki ağırlıkların aile bazında değil standard fert yani 15 ve + yaş grubunda erişkin insan bazında olduğudur⁸.

III) Aile Bütçe Anketleriyle Oluşturulan Tüketim Şemasında Ana Harcama Grupları Ağırlıkları

"İstanbul Ticaret Odası İstanbul Ücretliler Yeni Geçinme İndeksi"nin ağırlıklarını belirlemek için yapılan aile bütçe anketi sonucu elde edilen genel tartılar ve bu tartıların oluşturulmasında temel teşkil eden üç gelir düzeyine (yüksek, orta ve düşük) ait özel tartılar aşağıda gösterilmektedir:

(6) Bkz.; N. Orhunbilge, H. Çatalca, M.Ş. Ersoy; İstanbul Ücretliler Yeni Geçinme İndeksi, Yöntem ve Sonuçları, İ.Ü. İşletme Fakültesi İstatistik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Fakülte Yayın No: 229, Merkez Yayın No: 2 İstanbul, 1989.

(7) Üst gelir grubu yönetici, doktor, avukat, mühendis, müşavir ve öğretim üyesi gibi yüksek öğrenim görmüş ücretlilerden, orta gelir grubu büro personeli, teknisyen ve benzer düzeydeki ücretlilerden, düşük gelir grubu ise diğer iki gruba girmeyen genellikle üretim ve hizmet sektörlerinde bedensel güç kullanarak çalışan ücretlilerden oluşmaktadır. Ayrıca yapılan ön anketle bu ayrımın gelir düzeyini de yansıttığı belirlenmiştir.

(8) a.e., s. 15.

TABLO: I

Aile Bütçe Anketiyle Oluşturulan Ana Harcama Gruplarının Genel ve Gelir Düzeylerine Göre Özel Ağırlıkları

	Genel	Yüksek Gelir Grubu	Orta Gelir Grubu	Düşük Gelir Grubu
I. Gıda Harcamaları	42,492	34,004	39,667	46,263
II. Konut İle İlgili Harcamalar	20,720	20,403	20,744	20,774
III. Ev Eşyası İle İlgili Harcamalar	8,000	5,810	9,165	7,705
IV. Giyim Eşyası İle İlgili Harcamalar	12,780	13,966	12,852	12,470
V. Sağlık ve Kişisel Bakım İle İlgili Harcamalar	2,820	4,385	2,882	2,432
VI. Ulaştırma Harcamaları	5,948	9,517	6,441	4,829
VII. Kültür, Eğitim ve Eğlence Harcamaları	4,442	7,000	5,744	3,011
VIII. Diğer Harcamalar	2,798	4,915	2,505	2,516
Toplam	100,000	100,000	100,000	100,000

1- Ana Harcama Gruplarının Genel Ağırlıkları

Öncelikle 1985 bazlı "İstanbul Ticaret Odası İstanbul İli Ücretliler Geçinme İndeksinde" kullanılan genel ağırlıklar ele alındığında, ücretlilerin tüketim şemasında en önemli yerin % 42,492 ağırlıkla gıda harcamalarına ait olduğu görülmektedir. İstanbul Ticaret Odası'nın 1953-54 yılı aile bütçe anketinde bu ağırlığın % 53,364⁹ olduğu hatırlanırsa, yaklaşık 30 yıllık bir sürede gıda harcamaları ağırlığında % 10,872'lik bir düşüş olduğu anlaşılmaktadır.

A.B.D.'de 1972-1973 döneminde uygulanan bir tüketici anketinde ise gıda maddeleri payı % 20,015 olarak belirlenmiştir¹⁰. Yöntemlerdeki farklılıkları gözönünde tutarak bir karşılaştırma yapılırsa bu oran 13 yıl sonra Türkiye'nin en gelişmiş ili olan İstanbul'a ait oranın yarısından da azdır. Japonya'da ise 1962 sonuçlarına göre gıda har-

(9) İstanbul Ticaret Odası, Fiyat İndeksleri, Eylül, 1988.

(10) Heinz Kohler; Statistics for Business and Economics, Scott Foresman and Company, Illinois, 1988, s. 714.

camaları ağırlığı % 36,7 olarak saptanmıştır¹¹. 24 yıl önceki bu oranla karşılaştırıldığında ülkemizle 5,8'lik bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Gelir düzeyi arttıkça gıda harcamaları payında hızlı düşüşler doğal olduğuna göre¹² gelişmiş ülkelere oranla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde gıda harcamaları payının yüksek olması da aynı derecede doğaldır. Gelişme süreci içinde olan ülkemizde 1953-54 dönemi ağırlıkları ile 1985-86 ağırlıkları arasında % 11'e varan azalma da bu görüşü doğrular niteliktedir. Refah düzeyi ile gıda harcamaları arasındaki ters ilişki, Tablo I'deki gelir düzeyine göre gıda harcamalarında da açıkça görülmektedir. Yüksek gelir düzeyindeki ücretlilerin düşük gelirliye kıyasla gıda harcamalarına bütçelerinden % 12,26, orta gelirliye kıyasla ise % 5,66 daha az pay ayırdıkları anlaşılmaktadır. Düşük gelirliye % 46,263'lük gıda harcamaları ağırlığı, bu kesimin toplam harcamalarının veya gelirlerinin (tasarruf imkanları olduğu söylenemeyeceğine göre) hemen hemen yarısını beslenmeye ayırmak zorunda kaldıklarının bir göstergesidir. Gelirleri zaten düşük olduğuna göre bu yüksek payla bile iyi beslendiklerini söylemek ise zaten mümkün değildir.

Genel ağırlıklarda % 20,72 ile ikinci önemli sırayı teşkil eden harcama grubu konut ve konutla ilgili harcamalardır. İstanbul'da ücretliler anakütlesinin % 48'inin ev sahibi, % 52'sinin kiracı ve bu oranların aynı sırayla yüksek gelirliye % 57, % 43, orta ve düşük gelirliye % 47, % 53¹³ olduğu gözönüne alınır ve kira kontratlarında kira değerinin düşük gösterildiği ve her yıl yenilenip zamların ilave edilmediği gerçeği de dikkate alınırsa, konut ve ilgili harcamalar ağırlığının niçin olması gerekenden daha düşük belirlendiği anlaşılabılır. A.B.D.'de ise bu harcama grubunun payı % 35,696'la tüketim şeması içinde birinci sırada yer almaktadır. Bu oranın % 9,2'lik bölümünü ülkemizde çok önemli ve yaygın olmayan vergi ve sigorta harcamaları oluşturduğundan karşılaştırma yapabilmek için bu değer düşürülmesi gerekmektedir. Böylece oran % 26,5'e inerek Türkiye değerine yaklaşmaktadır. Japonya'da ise konut ve ilgili harcamaların payı sadece % 15,8'dir¹⁴.

Üçüncü sırada ülkemizde % 12,78 ile giyim eşyaları harcamaları ağırlığı yer almaktadır. A.B.D. ise giyimin ağırlığı % 5,8'le bize oranla % 7 daha azdır. A.B.D.'de giyim eşyalarının ucuz ve dayanıklı olması

(11) Ryotaro Iochi, a.g.e., s. 7.

(12) a.e., s. 19.

(13) N. Orhunbilge, H. Çatalca, M.Ş. Ersoy; a.g.e., s. 9 29.

(14) 1962 sonucu olduğu unutulmamalıdır.

yanında gelişmişliğin bir sonucu olarak faal nüfus oranının yüksekliğiyle kültürel üstünlükten kaynaklanan sade ve rahat giyim eğilimi bu önemli farkı açıklayabilir niteliktedir.

% 8 ağırlıklı ülkemizde dördüncü sırada olan ev eşyası ve ilgili harcamalar aynı oranla A.B.D. tüketim şemasında da aynı sırada yer almaktadır. Ancak madde bazına inildiğinde önemli farklılıklar söz konusu olmaktadır¹⁵.

Ulaştırma harcamaları ülkemizde % 5,95 ile beşinci A.B.D.'de ise % 18,03 ile üçüncü önemli harcama kalemi durumundadır. Fark tam olarak üç mislidir. Bunun en önemli nedeni ülkemizde özellikle ücretliler kesiminde özel arabası olanların sayısının çok düşük olmasıdır. Ülkemizde ulaştırma harcamalarının % 80'nin A.B.D.'de ise sadece % 6'sının kamu taşımacılığına ait olması bu durumun iyi bir göstergesidir. Trafik sorununun metrosuz çözümlenmesinin imkansız olduğu İstanbul'da mevcut kamu taşımacılığın yetersizliği de gözönüne alınırsa, araba sahibi olma olanağından yoksun orta ve düşük gelirliilerin daha çok uzun süre ulaşım harcama paylarında değişme olamayacaktır.

Kültür eğitim ve eğlence harcamaları payı ise ülkemizde % 4,442 ile tüketim şemasının altıncı sırasında yer almaktadır. A.B.D.'de % 5,526 ile yedinci sırada olan bu harcama kalemin ülkemizle karşılaştırılması mümkün değildir. Çünkü A.B.D. ağırlıklarında bu gruba giren mal ve hizmetlerin neler olduğu maalesef ilgili referans kitapta verilmemiştir.

Son olarak ele alınacak harcama kalemi ülkemizde maalesef en düşük paya sahip olan sağlık ve kişisel bakım harcamalarıdır. Tüketim şemamızda % 2,82 ağırlıklı yeralan bu önemli harcama kalemi % 6,721 olan A.B.D. ağırlığından % 3,9 oranında daha azdır. Tüketim şeması ücretlilere ait olduğu için ülkemizde aslında sağlık hizmetlerine harcama yapılmaması gerekmektedir. Ancak, devlet ve sigorta hastanelerinde bu hizmetlerdeki yetersizlik ücretlileri bütçelerinden % 1,98'ini sağlıkları için ayırmaya zorlamaktadır¹⁶. Sağlık hizmetlerinin ve sigortalarının çok iyi uygulandığı A.B.D.'de % 4,969'luk pay sağlığa % 1,752'lik pay da kişisel bakıma ayrılmaktadır. Ülkemizde kişisel bakıma ayrılan pay ise % 0,84 kadardır.

(15) Heinz Kohler; a.g.e., s. 714, N. Orhunbilge, H. Çatalca, M.Ş. Ersoy; a.g.e., s. 39.

(16) % 2,82'lik harcamanın % 70'ini sağlık harcamaları oluşturmaktadır.

Tüketim şeması oluşturulurken uygulanan yöntem farklılıkları ve ana harcama gruplarında ortadan kaldırmaya çalıştığımız farklılıkları gözönünde tutmak şartıyla iki ülke ana harcama gruplarını genel olarak karşılaştırmak amacıyla hesaplanan sıra korelasyon testi sonucunda da¹⁷ ağırlıklar ve sıralar arasında benzerlik olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2. Gelir Düzeyine Göre Ana Harcama Gruplarının Ağırlıkları

Üç gelir düzeyindeki ücretlilerin ana harcama grupları ağırlıkları karşılaştırıldığında en büyük farklar doğal olarak yüksek ve düşük gelirliiler arasındadır. Bu farkların en büyüğü de gıda harcamalarında gözlenmektedir. Yüksek gelir grubunda % 34,004 olan gıda harcamaları ağırlığı düşük gelirliilerde % 12,26 daha fazladır. Bu iki gelir grubu arasında ikinci derecede önemli farklar bu kez yüksek gelirliiler lehine % 4,69 ile ulaştırma ve % 4 ile kültür, eğitim ve eğlence harcamalarında gözlenmektedir. Üçüncü derecede önemli fark da % 1,95 oranında sağlık ve kişisel bakım harcamalarında yine yüksek gelirliiler lehinedir. Daha sonra % 1,89'luk farkla ev eşyası ve ilgili harcamalarda düşük gelirliilerin, % 1,5 dolaylarında bir farkla ise giyim harcamalarında yüksek gelirliilerin üstün olduğunu görmekteyiz. Konut ile ilgili harcamalarda her üç grubun ağırlıkları ise birbirine eşittir. % 55'i çocuk harçlıklarından oluşan diğer harcamalar grubunda yine yüksek gelirliilerin ağırlığı % 2,4 daha fazladır. Orta gelirliiler ise daha çok düşük gelirliilere yakın ağırlıklarla genelde iki grup arasında yer almaktadır.

Ağırlık farklarının % 1,5 ile % 12,26 arasında küçümsenmeyecek boyutlarda olmasına rağmen önem sıralarında herhangi bir değişmeden söz etmek mümkün değildir¹⁸. Sıralama Türkiye ile A.B.D. arasındakine hiç benzememekte, ancak düşük ve yüksek gelirliiler arasındaki farklar iki ülke arasındaki farklara büyük benzerlik göstermektedir. Bunun nedeni ülkeler arasında refah düzeyi dışında kültürel ve toplumsal farklılıkların da olmasına, ancak aynı toplumun insanları arasında kültürel farklılıklardan çok gelir farklılığının ağır basmasına bağlanabilir.

(17) Spearman Sıra Korelasyonu 0,643 ($t=1,877$) ve % 1 anlamlılık seviyesinde $t=4,032$ dir.

(18) Spearman Sıra Korelasyonu katsayısı yüksek gelirliilerle düşük ve orta gelirliiler arasında aynı değerde 0,905, son iki gelir grubunda ise 0,976'dır.

Yüksek ve düşük gelirli tüketiciler tüketim şeması ana harcama grupları ağırlıkları açısından genel olarak karşılaştırılırsa; düşük gelirli tüketicilerin gıdaya çok fazla harcama yaptıkları, sağlık, eğitim, kültür, eğlence, ulaştırma ve ev eşyasına ise yüksek gelirli tüketicilerden daha az harcama yaptıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Yüksek gelirli tüketicilerin daha iyi eğitilmiş ücretliler olduğu hatırlanırsa, düşük gelir yanında eğitim seviyesinin düşüklüğünün de tüketim şemasında önemli ağırlık farklılıklarına neden olduğu açıkça görülmektedir.

IV) Ülkemizde En Önemli Harcama Grubu Olan Gıda Harcamalarının Madde Grubu Bazında Ağırlıkları

Ağırlığından anlaşıldığı üzere, ücretliler tüketim şeması içinde en önemli yere sahip olan gıda harcamalarını, alt gruplara inerek yani, madde grupları bazında ayrıntılı olarak incelemek gerekmektedir. Bilindiği gibi gerek zihinsel gerek bedensel gelişim yeterli ve bilinçli bir beslenmeyle gerçekleştirilmektedir. Bunun için protein, vitamin ve mineraller başta olmak üzere yağ ve karbonhidratlardan vs. gerektiği kadar alınması zorunludur. Hayati önem taşıyan bu maddelerin fiyatları birbirinden farklı olduğundan iyi beslenebilmek sağlık konusunda bilgili olmak kadar belirli bir ekonomik refah da gerektirmektedir. Üç farklı gelir seviyesindeki ücretlilerin gıda maddeleri gruplarından ne oranda tükettiklerinin incelenmesi gelir seviyesinin beslenmeyi ne ölçüde etkilediğini ortaya çıkaracaktır.

Hatırlanacağı üzere ücretli ailelerin bütçe anketinde gıda harcamaları ağırlığı en yüksek olanlar düşük gelir seviyesindeki ücretlilerdi. Gelir seviyelerine göre bu gıda harcamalarının alt madde gruplarına nasıl dağıldığı, genel ağırlıklarla birlikte aşağıda gösterilmektedir.

Gelir düzeyine göre ağırlıklara geçmeden önce "İstanbul İli Ücretliler Geçinme İndeksi" hesaplarında kullanılan genel gıda madde grupları ağırlıklarını incelemek ve gelişmiş bir ülke A.B.D. sonuçlarıyla karşılaştırmak ilginç olacaktır.

1. Gıda Maddeleri Gruplarının Genel Ağırlıkları

Genel ağırlıklar incelendiğinde ilk üç sırayı % 20 civarındaki oranlarıyla,

— Ekmek ve Tahıllar,

- Yağlar, Süt, Süt Mamülleri ve Yumurta,
- Yaş, Kuru Sebze ve Meyvalar

TABLO: II

Gıda Maddeleri Gruplarının Ağırlıkları

	Genel	Yüksek Gelir Grubu	Orta Gelir Grubu	Düşük Gelir Grubu
1. Ekmek ve Tahıllar	19,59	13,16	17,83	21,65
2. Et, Balık ve Kümes Hayvanları	15,24	20,67	16,87	13,39
3. Yağlar, Süt, Süt Mamülleri ve Yumurta	20,65	18,69	20,27	21,20
4. Yaş, Kuru Sebze ve Meyvalar	20,46	19,64	19,95	20,92
5. Çeşitli Hazır Yiyecekler	12,43	10,55	11,66	13,17
6. Tütün, Alkollü ve Alkolsüz İçecekler	7,44	8,83	8,34	6,68
7. Dışarıda Yenen Yemek ve İçkiler	4,19	8,46	5,08	2,99
Toplam	100,000	100,000	100,000	100,000

almaktadır. Bu sonuç büyük ölçüde tarım ve hayvancılığın önemli olmasına ve yağlı yemekleri ve hamur işleriyle ünlü Türk mutfağına bağlanabilir. Dördüncü sırada et, balık ve kümes hayvanları gelmektedir. Protein ağırlıklı bu madde grubunun dördüncü sırada olması özellikle genç nüfusa sahip olan ülkemiz için iyi bir gösterge değildir. Hücre yapımı ve onarımında büyük rolü olan protein ağırlıklı maddelerin az tüketilmesinin en önemli nedeni diğer gıda maddelerine göre fiyatlarının yüksek olmasıdır. Beşinci sıradaki hazır yiyeceklerin ağırlığı başta zeytin, çay ve şeker olmak üzere (toplam ağırlık % 65) yine Türk toplumunun beslenme tipini yansıtır bir özellik taşımaktadır. Sondan ikinci sıradaki tütün; alkollü ve alkolsüz içkilerin genelde sağlığa zararlı maddeleri içermesi nedeniyle, daha uzun yıllar bu sırada kalması batılı ülkelerde olduğu gibi üst sıralara yerleşmemesi temenni edilir. % 4.19'luk ağırlıkla dışarda yenen yemek ve içkilerin son sırada olması ise Türk toplumunun aile düzenine, kültürüne, çalışan kadın nüfus oranının düşüklüğüne ve fiyatların genelde yüksek olmasına bağlanabilir.

A.B.D.'inde ise gıda maddeleri gruplarının ağırlıkları aşağıdaki gibidir¹⁹:

	Ağırlıklar
1 Ekmek ve Tahıllar	7,64
2 Et, Balık, Kümes Hayvanları ve Yumurta	19,70
3 Yağlar, Süt ve Süt Mamülleri	10,02
4 Sebze ve Meyvalar	8,79
5 Çeşitli Hazır Yiyecek	7,37
6 Tütün, Alkollü ve Alkolsüz İçecekler	19,04
7 Dışarıda Yenen Yemek	27,44
	100,00

Ağırlıklar karşılaştırıldığında iki ülke arasında gıda maddeleri tüketim şemasında doğal olarak büyük farklılıklar gözlenmektedir. Sıralama büyük ölçüde tersine döndüğü gibi²⁰ ağırlıklar arasında farklar da açılmaktadır. Dışarıda yenen yemek ve içki A.B.D. birinci sırayı alırken Türkiye'de daha önce de belirtilen nedenlerle en son sıradadır ve % 23,25'lik önemli bir farklılık göstermektedir. Sadece evde tüketilen et, balık ve kümes hayvanları A.B.D. ikinci sıradadır. Türkiye'de ise bu gıda maddeleri grubunun toplam gıda tüketimi içindeki payı % 15,24 ile % 4,46 daha düşüktür ve dördüncü sırayı oluşturmaktadır. Ayrıca ağırlığı % 27,44 olan dışarıda yenen yemek içinde bu maddelerin payı da gözönüne alınırsa proteinli gıdaların A.B.D. çok önemli boyutlarda tüketildiği ortaya çıkmaktadır. A.B.D. gıda madde gruplarında üçüncü sırayı tütün, alkollü ve alkolsüz içkiler almaktadır. % 7,56'sı alkolsüz % 5,47'si alkollü içkilere ve % 6,01'i tütün harcamalarına ait olmak üzere bu grubun toplam ağırlığı % 19,04'e ulaşmaktadır. Türkiye'de ise bu grup sadece % 7,44'le altıncı sırada kalmakta ve % 0,64'i alkolsüz % 0,7'si alkollü içkiler % 6,1'i tütünden oluşmaktadır. Tek benzerlik tütün tüketimindedir. A.B.D.'de dördüncü sıradaki süt, sütlü mamuller ve yağlar, yumurta içinde olmadığı için tam bir karşılaştırmaya imkan vermemektedir. Ancak madde bazına inildiğinde yağlar süt ve süt mamülleri ağırlığının bizde % 7,32'si yağların % 11,24'ü süt ve sütlü mamullerin, A.B.D.'de ise aynı sırayla bu oranların % 1,8 ve % 8,22 olduğu görülmektedir. Böylece önemli farkın Türk toplumundaki fazla yağ tüketiminden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. A.B.D. beşinci sırada olan, meyva ve sebzenin payı

(19) Heinz Kohler; a.g.e., s.714, İTO Ücretliler Geçinme İndeksi madde gruplarına benzer gruplar oluşturulmuştur. Ancak bazı farklılıklar söz konusudur, yumurtanın 2. grupta olması gibi.

(20) Spearman Sıra Korelasyonu Katsayısı -0,429'dur.

% 8,79 ile Türkiye'den % 11,67 oranında daha azdır. Açıklama olmadığı ve sadece sebze meyva denildiğinden kuru sebze ve meyveyı içermediğı düşünölür ve Türkiye sonuçları da bu şekilde düzeltilirse pay % 14,32'ye düşmektedir. Yine de tarımcılığın gelişmiş olduğı ölkemizde meyva ve sebze tüketimini A.B.D.'den çok daha fazla olduğı anlaşılmaktadır. Altıncı ve yedinci sırayı oluşturan ekmek ve tahıllar (% 7,64) ile çeşitli hazır yiyecekler (% 7,37) ölkemizde üçüncü (% 19,59) ve beşinci (% 12,43) sıradadır. Fark ölkemiz lehine ekmek ve tahıllar grubunda % 11,95 hazır yiyeceklerde % 5,06'dır. Özellikle birinci gruptaki fark büyük boyutlardadır, ancak A.B.D.'de dışarda yenen yemekler içinde sandviç ve pizza gibi bu gruba girmesi gereken maddelerin ağırlıkta olduğunu unutmamak gerekir. Bu arada unutulmaması gerek, diğeri bir husus da kuşkusuz Türk toplumunun ekmek tüketimidir (aşya katık). Ekmeğın bu madde grubundaki payı % 80 civarındadır. Hazır yiyeceklere gelince daha öncede belirtildiğı gibi zeytin, çay ve şeker bu grubun % 65'ini yani genel gıda tüketiminin % 8,08'ni oluşturmaktadır. Özellikle zeytin ve şekerin Türk toplumunun geleneksel tutkusu olduğı hatırlanırsa bu sonucu da doğal karşılamak gerekir.

A.B.D. ve Türkiye'de yapılmış olan aile bütçe anketlerindeki gıda harcamaları madde grupları ağırlıklarının karşılaştırılması sonucu; gelişmişliğin ve bunun doğal sonucu olan refah düzeyinin ve kültürel gelişme yanında toplumsal özelliklerin (örf ve adetler), ülkenin coğrafi ve ekonomik yapısına bağılı olan tarım sektörünün, kişilerin beslenme şeklini nasıl etkilediğı açıkça ortaya çıkmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki ağırlıkların karşılaştırılması tek başına fazla bir önem taşımamaktadır. Toplam harcamanın büyüklüğü veya tüketilebilir gelir belki de ağırlıklarından çok daha önemlidir. Düşük gelir düzeyindeki büyük bir payın yüksek gelir düzeyindeki düşük pay karşısında değeri olarak yine düşük seviyede kalacağı unutmamak gerekir.

2. Gelir Düzeyine Göre Gıda Maddeleri Gruplarının Ağırlıkları

Gelişmiş ve gelişmekte olan ölkeler karşılaştırması kadar kültür ve gelişmekte olan bir ölkede ücretli statüsünde olan üç gelir düzeyindeki ücretlilere ait ağırlıkların karşılaştırılması da önem taşımaktadır. Bu nedenle üç gelir düzeyi için hesaplanmış gıda madde grupları ağırlıklarının²¹ mukayesesi ayrı bir alt bölümde ele alınmaktadır. Kuşkusuz insanların gelir düzeyi ne olursa olsun, ana gıda

(21) Tablo II.

maddelerini aynı oranlarda tüketmesi gerekmektedir. Tabii ki insan denildiğinde yetişkin yani 15 ve + yaş grubu kastedilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında İstanbul ilinde yapılan aile bütçe anketi sonuçlarından durumun hiç te iç açıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Tablo II incelendiğinde, üç gelir düzeyine ait gıda madde grupları ağırlıkları arasında en yüksek değer % 21,65'le düşük gelir düzeyinin ekmek ve tahıl harcamalarına ait olduğu gerçeği gözlenmektedir. Aynı ağırlık orta gelir düzeyinde % 17,83, yüksek gelir düzeyinde ise % 13,16'dır. Yüksek gelir düzeyi ile düşük gelir düzeyi arasındaki fark % 8,49'dur. Daha öncede belirtildiği gibi ücretliler gelir ayırımında eğitim seviyesi ve işteki mevkinin de gözönüne alındığı hatırlanırsa, eğitilmiş kişilerin karbohidratların önemsizliğinin bilincinde olduğu savı ortaya atılabilir. Ancak başta televizyon olmak üzere iletişim araçlarının bu konuda eğitici programlar yaptığını da unutmamak gerekir. Hepimiz biliyoruz ki en ucuz gıda maddeleri bu grupta yer almaktadır, dolayısıyla düşük gelirli bilmediğinden veya toplumsal özellikler nedeniyle -her üç gelir düzeyindeki insanlar aynı toplumun insanlarıdır- değil geliri kafi gelmediği için karnını ekmek ve tahıllarda doyurmak zorunda kalmaktadır. Geliri düşük olduğundan, ağırlığı büyük bile olsa beslenme için çok önemli olmayan bu maddelere de zaten az para ayırdığını, ayrıca gözönünde bulundurmamak gerekir. Hiç kimse iddia edemez ki düşük gelirli bir ücretli yüksek geliriyle kıyasla % 65 oranında fazla karbohidrat tüketerek iyi beslenecektir.

Ağırlıklar et, balık ve kümes hayvanları grubunda tam ters bir eğilim göstermekte, % 20,67 ile yüksek gelir grubu öne çıkmakta % 7,28'lik bir farkla düşük gelir grubu ancak % 13,39'a ulaşabilmektedir. Bu kez de yüksek gelirlerin düşük gelirliyle kıyasla % 35 daha fazla proteine ihtiyaçları vardır şeklinde bir yorum yapmak herhalde mümkün değildir.

Yağlar, süt, süt mamulleri ve yumurta madde grubunda ağırlık % 2,51, yaş, kuru sebze ve meyve grubunda % 1,28, çeşitli hazır yiyecekler grubunda ise % 2,62 oranında yüksek gelirliyle kıyasla düşük gelirliyle daha fazladır. Dikkat edilirse farklar önemini hızla yitirmiştir. Bu farklar büyük ölçüde hazır yiyecek, zeytin ve şeker, sebze ve meyvalarda, kuru sebze, diğer grupta da yağlardan kaynaklanmaktadır. Sıhhat ve estetik endişesi yanında geleneksel Türk mutfağının zorluğu, çoğu kez kadının da çalıştığı yüksek gelir grubunda bu maddelerin payındaki düşüklüğü açıklayabilir niteliktedir. Nitekim

son madde grubunun ağırlığındaki fark da bu görüşü doğrulamaktadır. Dışarıda yenen yemek ve içkinin ağırlığı düşük gelirliilere oranla yüksek gelirliilerde % 5,47 oranında daha fazla, yani yaklaşık üç katıdır. Son olarak tütün alkollü ve alkolsüz içkileri ele alırsak aradaki farkın % 2,15 ve yüksek gelirliiler aleyhine olduğu görülmektedir. A.B.D. ile karşılaştırmalarda hatırlanırsa bu maddelere ilginin refah düzeyi yüksekliğiyle çok sıkı bir ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Orta gelirliilerden fazla söz edilmesine gelince, bu gruptaki tartıların genelde düşük gelirliilere daha yakın olmakla birlikte sürekli olarak iki grubun arasında yer almış olmasındandır.

Bu üç gelir düzeyindeki ağırlıklar arasındaki farklar Spearman sıra korelasyonu katsayılarıyla daha da belirginleşmektedir. Nitekim yüksek gelirliilerin ağırlıklarıyla, düşük gelirliilerin ağırlıkları arasında 0,643, orta gelirliilerin arasında 0,732, orta ve düşük gelirliilerin ağırlıkları arasında ise 0,893'lük ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. % 1 anlamlılık seviyesinde 4,032 olan t değeri ilk iki korelasyon katsayısının t değerlerini aşamamakta, tek aşan katsayı orta ve düşük gelirliilerin tartıları arasındaki katsayı olan 0,893'tür²². Bu sonuçlara göre sadece bu iki gelir grubunun ağırlıkları arasında ilişki olduğu diğerlerinin ise birbirine benzemediği istatistik açıdan da kanıtlanmış olmaktadır.

V) Sonuç

Daha öncede belirtildiği gibi çeşitli gelir düzeyindeki insanlar için ayrı ayrı fiyat indeksi hesaplanamaz. Ancak ücretliler için mutlaka ayrı bir fiyat indeksi hesaplanmalıdır ve bu önemli görevi İstanbul Ticaret Odası 1953 yılından beri üstlenmiştir. Ancak bu indekste kullanılan ve indeksi fiyat artışları kadar etkileyen ağırlıkların, 30 yıl gibi uzun değil daha kısa aralıklarla yapılan aile bütçe anketleriyle yenilenmesi zorunludur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu ağırlıklar kısa sürelerde değişmekte ve fiyat indekslerinin değerini yitirmesine neden olmaktadır.

Ücretliler için ayrı fiyat indeksinin hesaplanması özellikle işçi ve işveren sendikalarının ücretlere yapılan zamları belirlerken başvurdukları en önemli kaynaktır. Tüm tüketicileri kapsayan bir fiyat indeksi fiyat artışlarından, sabit gelirleri nedeniyle diğer tüketici kütlelerine oranla daha çok etkilenen ücretlilerin durumu tam olarak

(22) t değerleri sırasıyla 1,877, 2,402 ve 4,437'dir.

yansıtmaz. Bunun yanında 1985-86 ücretliler aile bütçe anketinde çok büyük önem taşıdığı gerekçesiyle yaptığımız gelir düzeyi ayırımına da her ankette yer verilmelidir. Ayrıntılı olarak ele aldığımız gıda maddeleri grupları tartılarının gelir seviyelerine göre nasıl farklılık gösterdiği hatırlanırsa, ücretlere zamlar konusu gündeme geldiğinde özellikle düşük gelirliilerin gıda harcamaları şemasında iyileşmeye imkan verecek ücret artışları yapılmalıdır. Bu değişikliklerin etkili olup olmadığını saptamak da kuşkusuz gelir ayırımının gözönüne alındığı ve sık aralıklarla uygulanacak anketlerle mümkündür.

Tüketim şemalarında özellikle üzerinde durulması gereken diğer önemli harcama grupları da sağlık ve kişisel bakım ile kültür, eğitim ve eğlence gruplarıdır. Bu harcama gruplarının paylarını da gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarmak zorunludur. Nicelik olarak nüfusun artması değil, nitelikli olarak büyümesi gerekir. Bu da iyi beslenme, muntazam sağlık kontrolü ve planlı bir eğitim politikasıyla mümkündür. Barınma, giyim ve eğlence gibi ihtiyaçların da gözönünde tutulması şarttır. Elbirliğiyle toplumumuzu gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarabilmek için hangi konularda eksikimiz olduğunu ve bunun boyutlarını sürekli olarak iyi planlanmış bilimsel çalışmalarla ortaya çıkarmak ve çareler aramak durumundayız.

KAYNAKÇA

- Gürtan Kenan; İstatistik ve Araştırma Metodları, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Iochi Ryotaro; Measurement of Consumer Price Changes by Income Classes, Kinokuniya Book-Store Co., Ltd Tokyo, Japon, 1964.
- Kohler Heinz; Statistics for Business and Economics, Scott Foresman and Company, Illinois, 1988.
- Mason Robert D.; Statistical Techniques in Business and Economics, Richard D. Irwin Inc., Homewood, Illinois, 1978.
- Orhunbilge N; Çatalca, H., Ersoy M.Ş.; İstanbul Ücretliler Yeni Geçinme İndeksi -Yöntem ve Sonuçlar- İ.Ü. İşletme Fakültesi İstatistik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Fakülte Yayın No: 229, Merkez Yayın No: 2, İstanbul, 1989.
- İ.T.O. Fiyat İndeksleri, Eylül 1988.